



JEHOVAN TODISTAJAT -USKONNOLLISEN YHDYSKUNNAN TOIMINTAKESKUS JA VALTAKUNNANSALI

RAKENNUSHISTORIALLINEN ESISELVITYS

Jehovan todistajat -uskonnollisen yhdyskunnan toimintakeskus
Puutarhatie 60, Vantaa
ja
valtakunnansali
Koisotie 20, Vantaa

Rakennushistoriallinen esiselvitys
9.3.2021

Arkkitehtitoimisto A-Konsultit Oy
Mira Virtanen, FM
Heikki Torkkeli

Kannen kuva: Viistoilmakuva etelästä vuodelta 2007 (Kartta Vantaa).

Saatteeksi

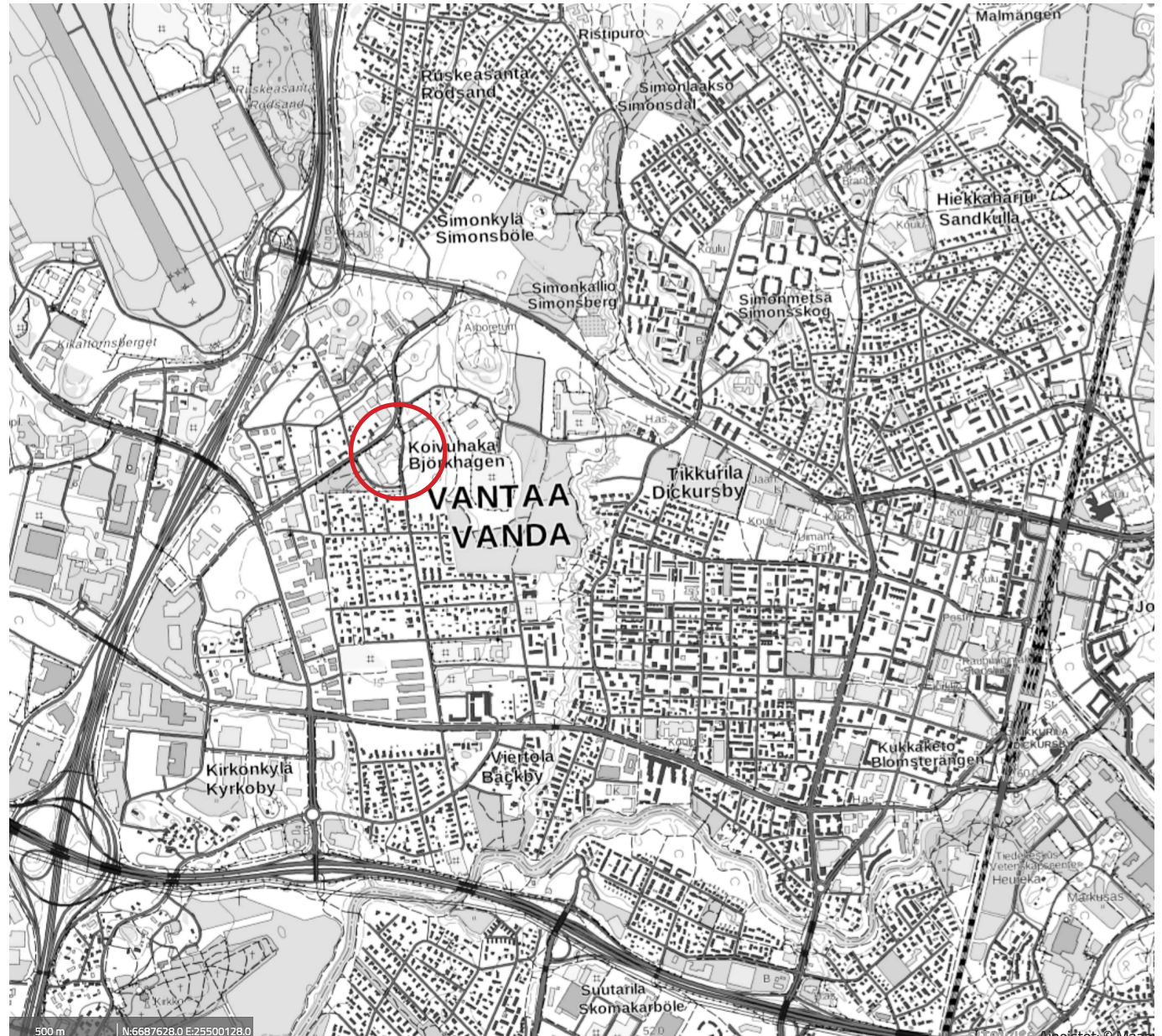
Tämä esiselvitys liittyy asiantuntijalausuntoon ”Kaavatekninen selvitys koskien Vantaan yleiskaava 2020:n vaikutusta Jehovan todistajat uskonnollisen yhdyskunnan Koivuhaassa omistamien kiinteistöjen tulevaan käyttöön”, jonka on laatinut arkkitehti SAFA, emeritusprofessori Staffan Lodenius 5.3.2021.

Tässä vaiheessa ei ole ollut edellytyksiä tehdä varsinaista rakennushistoriaselvitystä. Arkistotutkimuksiin ei olisi aika riittänyt eivätkä kenttätutkimukset sisätilojen osalta olisi olleet mahdollisia koronapandemian ja käynnissä olevien peruskorjaustöiden takia. Rakennushistoriaselvityksen (RHS) laatimisen luontevin ajankohta tässä tapauksessa onkin asemakaavan muutoksen valmisteluvaihe, kun taas tämä esiselvitys varsin hyvin palvelee yleiskaavan vaikutusten arviointia.

Varsinaisen rakennushistoriaselvityksen tarkoitus on luoda hyvä yleiskuva rakennuksesta tai rakennusryhmästä korjausrakentamisen tai yksityiskohtaisen kaavoituksen tarpeisiin, kuten Museoviraston julkaisussa *Talon tarinat – Rakennushistorian selvitysopas kerrotaan*. Kuva-aineistolla on suuri merkitys muutosvaiheiden ja nykytilan havainnollistamisessa. Kattavan arkistotutkimuksen ja kenttätutkimusten pohjalta RHS-raportissa esitetään mm. kohteen arkkitehtoninen identiteetti, muutosten ja laajennusten arkkitehtoniset ideat, historiallinen merkittävyys ja vaikutus kohteen nykytilaan, kohteen kaupunkirakenteellinen asema sekä arvio säilyneisyydestä. Rakennushistoriaselvitys tehdään puolueettomasti, mutta selvitystä voidaan käyttää pohjana arvottamisessa. Esiselvitys lähdeluetteloineen palvelee varsinaisen RHS:n laatimista, jos ja kun sen aika tulee.

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	3
2. ALUEEN HISTORIALLISET VAIHEET	4
3. JEHOVAN TODISTAJAT SUOMESSA	5
4. RAKENNUKSET VAIHEINEEN	6
4.1 Ensimmäinen rakennusvaihe 1960-luvulla	6
4.2 Laajennukset	8
4.3 Valtakunnansali	9
5. YHTEENVETO	9
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	10



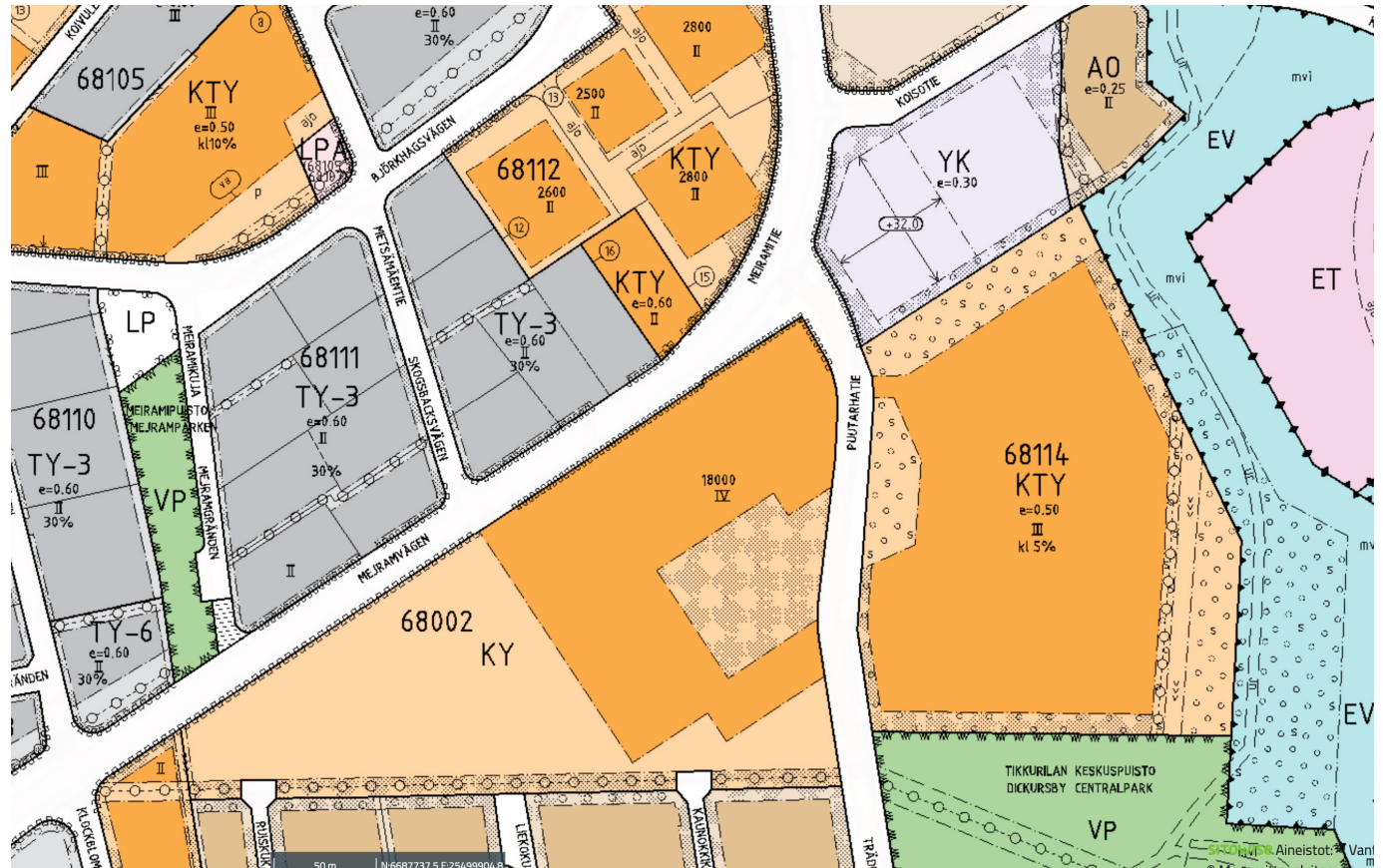
Kohteiden sijainti peruskartalla (MML / Kartta Vantaa).

1. JOHDANTO

Jehovan todistajat -uskonnollinen yhdyskunta omistaa Vantaalla Koivuhaan pohjoisosassa Meiramitien ja Puutarhatien ympäristössä kymmenen kiinteistöä. Jehovan todistajat osti Helsingin maalaiskunnasta Dickursbyn kylästä Lintuvaara-nimisen tilan vuonna 1957, ja vuonna 1962 valmistui asuin- ja koulutusrakennus nykyisten Meiramitien ja Puutarhatien risteykseen. Jehovan todistajat on hankkinut myöhemmin omistukseensa lisää maata ja laajentanut ensimmäistä rakennusta useissa vaiheissa 1970–2000-luvulla sekä rakentanut vuonna 1985 Puutarhatien toiselle puolelle valtakunnansalin.

Toimintakeskus sijaitsee korttelissa 68002, osoitteessa Puutarhatie 60. Kiinteistö on voimassa olevan vuonna 1992 vahvistetun asemakaavan mukaan liike-, toimisto- ja yleisten rakennusten korttelialuetta, jonne saa rakentaa kokous-, toimisto-, varasto- ja kirjapainotiloja sekä kerrosalaltaan enintään 6000 k-m² käsittävän asuntolan yhteistiloihin. Valtakunnan sali puolestaan sijaitsee korttelissa 68114, osoitteessa Koisotie 20. Kiinteistö on osoitettu kirkkojen ja muiden seurakunnallisten rakennusten korttelialueeksi vuonna 2003 vahvistetussa asemakaavassa.

Kumpaakaan rakennuksista ei ole suojeltu. *Vantaan moderni rakennuskulttuuri 1930–1979* -inventoinnissa vuodelta 2002 toimintakeskus on luokiteltu luokkaan B, eli suojelutarpeeltaan epäselväksi kohteeksi, joka kohtaa kyseisen aikakauden massan yläpuolelle ja jonka suojelutarve tulisi arvioida myöhemmin. Vuonna 2014 Vantaan kaupunginmuseo kartoitti toimintakeskuksen suojeluperusteita muutostöiden yhteydessä, ja kartoituksen perusteella museo on arvottanut toimintakeskuksen luokitusnunnuksella R2 paikallisesti arvokkaaksi modernin rakennuskulttuurin kohteeksi vuonna 2018. Säilyneisyyden selvittäminen vaatii museon lausunnon mukaan arkistotutkimusta ja kohdekäynnin. Vantaalla rakennus-



Ajantasa-asemakaava (Kartta Vantaa).

Toimintakeskus sijaitsee KY-merkityllä alueella korttelissa 68002 ja valtakunnansali YK-merkityllä alueella korttelissa 68114.

perintökohteiden listaus perustuu inventointeihin, joita on toistaiseksi tehty vuoteen 1979 saakka, joten valtakunnansalia ei ole arvotettu. Vantaan 1980–1990-lukujen rakennusten inventointi on kuitenkin suunnitteilla.

Jehovan todistajien toimintakeskusta ja valtakunnansalia koskeva rakennushistoriallinen esiselvitys liittyy Vantaan yleiskaavaa 2020 koskevaan valitukseen. Kyseessä on alustava selvitys, joka palvelee yleiskaavallista tarkastelutarkkuutta. Selvityksessä kuvataan tiiviisti kohteen toimintahistoriallista taustaa, kaavoitus- ja

rakentamishistoriavaiheita ja arvioidaan alustavasti toimintakeskuksen ja valtakunnansalin rakennushistoriallista arvoa. Lähteinä on käytetty kirjallisuutta, Vantaan kaupungin internet-paikkatietopalvelua, Google Street View:tä ja Jehovan todistajilta saatua aineistoa. Vantaan kaupunginmuseolta on saatu tiedot sen rakennusperintötietokannassa olevasta toimintakeskusta koskevasta materiaalista sekä tietokantaan tallennettuja dokumentteja. Selvityksen puitteissa kohdekäyntiä ja tarkempaa arkistotutkimusta ei ole ollut mahdollista toteuttaa.

2. ALUEEN HISTORIALLISTEET VAIHEET

Koivuhaka sijaitsee viljelyyn sopivassa Keravanjoen ja Kylmäojan laaksossa. Peltöjä siellä on viljelty ainakin 1600-luvulta lähtien, ja vielä 1900-luvun alussa se oli kirkonkyläläisten viljelyaluetta. Sekä Koivuhaan eteläosasta Keravanjoen varrelta että sen itäreunasta Kylmäojan varrelta on löydetty Tikkurilan kylään (Dickursby) kuuluneita vanhoja tonttimaita. Alueen eteläosassa kulkee mahdollisesti jo 1300-luvulla valmistunut Suuri Rantatie ja pohjoisosassa historiallinen Simonsbölen kylään johtanut Koisotie, jonka läntinen pää on valtakunnansaliikenteistön itäpuolella.

Koivuhaan peltöjen palstoittaminen omakotitonteiksi aloitettiin 1940-luvulla, ja sodan jälkeen sinne rakennettiin laaja rintamamiestaloalue. Ensimmäiset kerrostalot Koivuhakaan rakennettiin 1970-luvulla, mutta pääosin alue on säilynyt pientalovaltaisena. Eteläreunaltaan Jehovan todistajien tontti rajautuu pientaloalueeseen.

Lentoasema aloitti toimintansa Seutulassa Koivuhaan luoteispuolella vuonna 1952, ja sen Jehovan todistajien kiinteistöjä lähin, luoteis-kaakkoissuuntainen kiitotie avattiin vuonna 1956. Lentokentän läheisyys on vaikuttanut siihen, että lentomelulle altistuva Koivuhaan koillisosa on suunnattu varasto- ja teollisuustoimintaan. Yhdyskunnan kiinteistöjen itäpuolelle rakennettiin 2000- ja 2010-luvulla yhdyskuntatekninen tukikohta ja lumen vastaanottopaikka.

Ilmakuvat vuodelta 1954 ja 1986 (Kartta Vantaa).
Toimintakeskuksen ja valtakunnansalin likimääräinen muoto ja sijainti on merkitty karttaan punaisella. Kuvien oikeassa ylänurkassa näkyy historiallinen Koisotie.



3. JEHOVAN TODISTAJAT SUOMESSA

Jehovan todistajat on uskonnollinen järjestö, jonka toiminta alkoi Yhdysvalloissa 1800-luvun jälkipuoliskolla ja levisi Suomeen 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Vuonna 1911 Helsinkiin perustettiin Suomen haaratoimisto, ja ensimmäinen suomenkielinen *Vartiotorni*-lehti, yhteisön pääjulkaisu, ilmestyi vuonna 1912. Nimen Jehovan todistajat järjestö otti käyttöönsä vuonna 1931 ja rekisteröityi uskonnolliseksi yhdyshenkilöksi vuonna 1945. Vuoden 2019 lopussa Jehovan todistajat oli Tilastokeskuksen tilaston mukaan Suomen kolmanneksi suurin rekisteröity uskonnollinen yhdyshenkilö 17 083 jäsenellään evankelis-luterilaisen kirkon ja ortodoksisen kirkon jälkeen.

Yhdyshenkilön toimisto toimi aluksi vuokratiloissa ja vuodesta 1923 lähtien järjestön Temppelikadulta ostamassa huoneistossa. Vuonna 1933 valmistui yhdyshenkilön ensimmäinen omaan käyttöönsä rakentama haaratoimisto Suomessa osoitteeseen Väinämöisenkatu 27. Tilat siellä kävivät vuosien mittaan ahtaiksi, ja vuonna 1957 Jehovan todistajat osti Helsingin maalaiskunnasta, Dickursbyn kylästä Lintuvaara-nimisen tilan pienviljelijä Terho Helmiseltä ja hänen vaimoltaan Elin Helmiseltä.

Uuden haaratoimiston rakentamiseen saatiin lääninhalitukselta poikkeuslupa 19.8.1960. Rakennuksen alkuperäinen käyttötarkoitus oli asuin- ja koulutusrakennus. Kolmekerroksista, pohjapinta-alaltaan 1650 neliömetrin rakennusta alettiin rakentaa loppuvuonna 1960, ja alkuvuonna 1962 Betel-perheeksi kutsuttu Jehovan todistajien yhteisö muutti uusiin tiloihin.

Jo vuonna 1923 hankitun haaratoimiston yhteydessä oli pieni kokoussali samoin kuin Väinämöisenkadun toimistossa, mutta Jehovan todistajien ensimmäinen valtakunnansali Suomeen rakennettiin Helsingin Käpylään vasta vuonna 1956. Koivuhaan haaratoimistossa kokoussali sijaitsi aluksi rakennuksen ensimmäisessä kerroksessa, ja vasta vuonna 1985 rakennettiin erillinen valtakunnansali Puutarhatien toiselle puolelle.

Betel-perhe on luostarimainen yhteisö, joka sekä asuu että työskentelee haaratoimistossa. Yhteisön toimintakeskuksessa asuvat jäsenet tekevät työtä palkatta, mutta heillä on täysylläpito. Keskuksessa on oma keittiö, pesula, kampaamo, lääkäripalvelut ja autokorjaamo. Historiallisesti kirjapainotoiminta on ollut haaratoimistossa

tärkeässä roolissa, mutta vuonna 2013 painotoimintaa keskitettiin Saksaan ja painotoiminta Koivuhaassa loppui. Esimerkiksi vuonna 2010 haaratoimistossa painettiin Vartiotorni- ja Herätkää!-lehtiä sekä Jehovan todistajien kirjallisuutta 150 kielellä 50 eri maahan. Koivuhaan haarakonttorista käsin johdetaan Jehovan todistajien toimintaa paitsi Suomessa, myös Baltian maissa ja Valko-Venäjällä.

Jehovan todistajien rakennusprojektien erityinen piirre on se, että ne pyritään tekemään pääasiassa yhteisön jäsenten voimin. Rakentamiseen osallistuu sekä ammattilaisia että muita vapaaehtoisia. Kaupallisia urakoitsijoita käytetään tarvittaessa.



Haaratoimiston painosali vuonna 1962 (Sergei Uschanow, Jehovan todistajat).

4. RAKENNUKSET VAIHEINEEN

4.1 Ensimmäinen rakennusvaihe 1960-luvulla

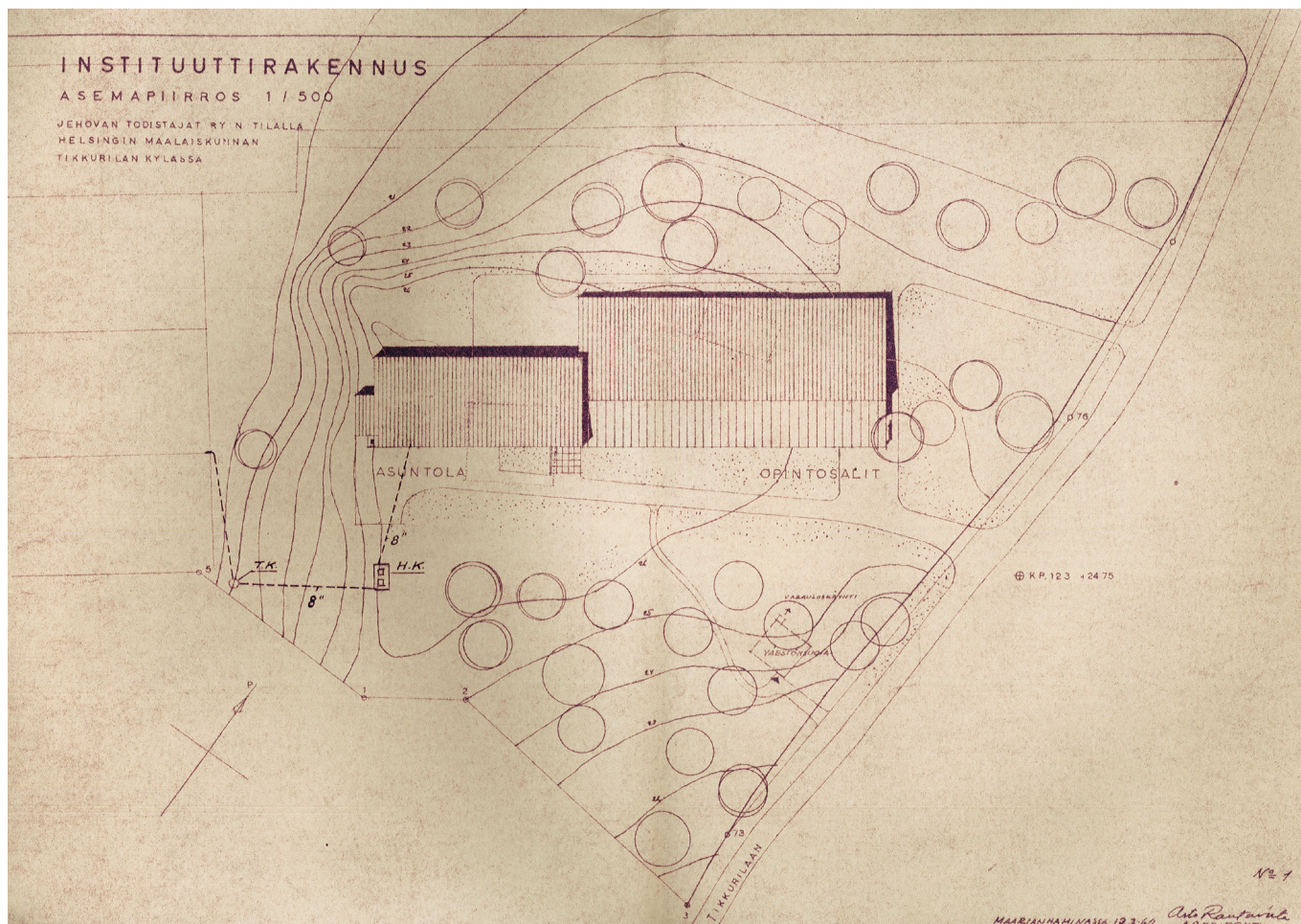
Arkkitehti Arto Rautavirta on suunnitellut vuonna 1962 valmistuneen asuin- ja koulutusrakennuksen. Insinööritoimisto Oy vastasi alaansa kuuluvasta suunnittelusta ja rakennusmestari Toivo Valtonen töiden johdosta. Sisustuksen suunnitteli sisustusarkkitehti Odd Kalland.

Rakennus muodostuu kahdesta osasta. Puolitoistakeroksisessa osassa sijaitsivat alun perin luentosali, kirjasto, toimistot ja kirjapaino varasto- ja lastaustiloihin. Kolmikerroksisen asuntolaosan kaksi ylintä kerrosta oli varattu asuinkäyttöön ja pohjakerrokseen sijoittui keittiö ja ruokasali sekä muita yhteisiä tiloja.

Asuin- ja koulutusrakennus on betonirakenteinen ja julkisivumateriaaleina on käytetty punatiiltä ja marmorilevyjä. Rautavirran suunnittelema rakennus on muodoltaan 1960-luvulle tyypillinen. Nauhaikkunat korostavat julkisivun horisontaalisuutta, ja niiden lisäksi koulutusosan porrastettu pulpettikatto on 1960-luvun arkkitehtuurille tyypillinen piirre.

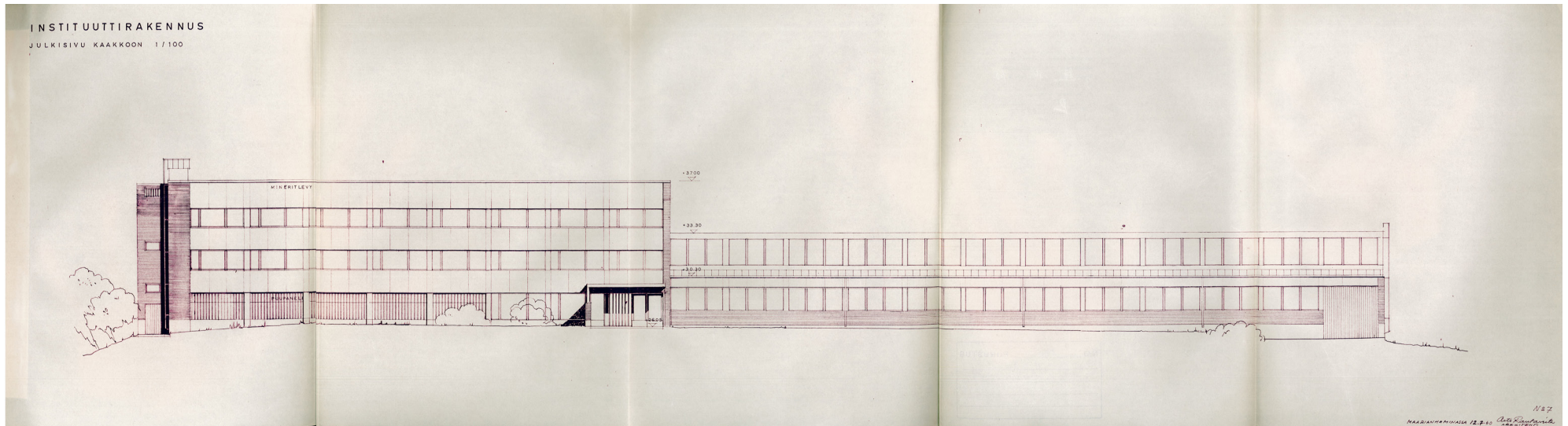
Arto Rautavirta syntyi Jaakkimassa vuonna 1933, kirjoitti ylioppilaaksi Mikkelissä 1953 ja valmistui arkkitehdiksi Teknillisestä korkeakoulusta vuonna 1959. Opiskeluaikanaan hän oli töissä Elma ja Erik Lindroosin arkkitehtitoimistossa ja Yleisradiossa. Valmistuttuaan hän työskenteli Iiro Tukkilan arkkitehtitoimistossa ennen kuin perusti oman toimiston vuonna 1962.

Rautavirta on suunnitellut Jehovan todistajille Koi-vuhaan toimintakeskuksen lisäksi myös vuonna 1972 valmistuneen valtakunnansalin Vantaan Matariin sekä Helsinkiin Puotilan valtakunnansalin vuodelta 1970. Matarin valtakunnansali on Vantaan kaupunginmuseon vuoden 2002 inventoinnissa luokiteltu A2-luokkaan

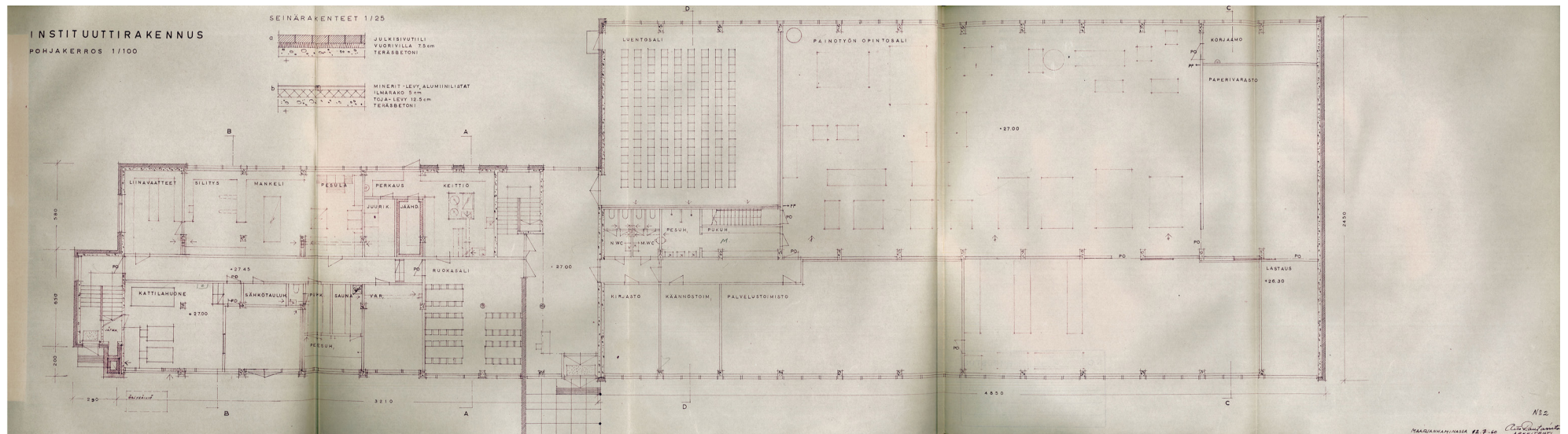


Asuin- ja koulutusrakennuksen asemapiirros vuodelta 1960 (Vantaan kaupunginmuseo).

kuuluvaksi eli potentiaalisesti suojelukohteeksi, jonka arvojen selvittäminen vaatii tarkempaa inventointia. Muutostöiden jälkeen se todettiin suojeluarvoltaan vähäiseksi ja purettiin alkuvuonna 2021. Lisäksi Rautavirta on suunnitellut koulurakennuksen Järvenpään ja Lammille. Haaratoimiston piirteet, matalat rakennusmassat, nauhaikkunat ja pulpettikatot, toistuvat muussakin Rautavirran arkkitehtuurissa.



Asuin- ja koulutusrakennuksen kaakkaisjulkisivu vuodelta 1960 (Vantaan kaupunginmuseo).



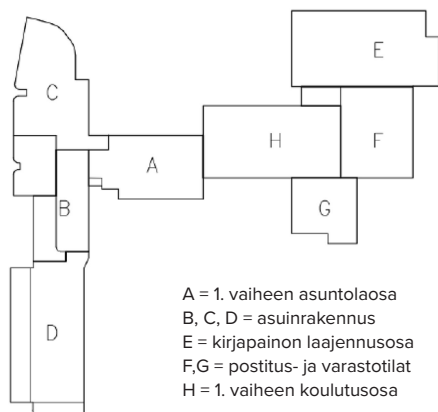
Asuin- ja koulutusrakennuksen pohjakerroksen pohjapiirros vuodelta 1960 (Vantaan kaupunginmuseo).

4.2 Laajennukset

Haarakonttorin laajennusvaiheita ei ole esiselvityksen puitteissa selvitetty yksityiskohtaisesti. Laajennuksien etenemistä kuvataan Vantaan paikkatietopalvelun ilmakuviin, Jehovan todistajain vuosikirjan 1990 ja Vantaan kaupunginmuseon rakennusperintörekisteriinsä kirjaamien tietojen avulla. Ortokuvien sarjasta näkee laajennusten lisäksi, miten ympäristö on muuttunut.

Haarakonttori kävi jo 1970-luvulla ahtaaksi, ja sitä laajennettiin ensimmäisen kerran 1970-luvun alussa 2200 neliömetrin lisärakennuksilla postitus- ja varastotiloiksi (F ja G). Vuonna 1977 valmistui uusi 20 huoneen asuinrakennus (B), ja vuosina 1984–1986 laajennettiin sekä kirjapainoa että asuintiloja (C ja E). Vuoden 1998 ortokuvassa haarakonttori on jo saanut suunnilleen nykyisen hahmonsä. Uusimmat osat ovat 2000-luvulta.

1970- ja 1980-luvun laajennukset on sovitettu hyvin 1960-luvulla valmistuneeseen osaan. E-osan Meiramien puoleisessa julkisivussa toistuvat niin nauhaikkunat



Toimintakeskuksen pohjakaavio, käyttötarkoitukset rakennusten valmistumisaikana (Vantaan kaupunginmuseo).

Toimintakeskus Meiramitieltä. Vasemmalla taustalla kirjapaino ja oikealla asuinrakennukset (Google Street View 2011/2021).

kuin pulpettikatto, ja lisäksi julkisivua jäsentävät pohjakerroksen tiilistä muuratut pyöröpilarit sekä toisen kerroksen ikkunarivin alapuolelle sijoitettu pystyyn muurattujen tiiltien rivi. Samaa raita-aihetta on käytetty myös aiemmin valmistuneissa F- ja G-osissa.

1960-luvun asuntolaosan (A) lounaispuolelle muodostuu 1970–1990-luvulla rakennettujen asuinrakennusten rintama. Vuonna 1977 valmistunut keskimäinen osa (B) noudattelee eniten aiempien osien suorakulmaista muotokieltä. 1980-luvun puolivälissä valmistuneessa C-osassa punatiili ja parvekkeiden muodostamat vaakasuorat linjat yhdistävät rakennuksen muuhun rakennusryhmään. Sen pyöristetty länsikulma samoin kuin pyöristetyt parvekkeet 1980-luvun arkkitehtuurille tyypillisinä piirteinä tuovat kokonaisuuteen uuden kerroksen. Parvekkeiden valkoiset säleiköt rytmittävät rakennuksen julkisivua.

Uusimmassa 1990-luvulla valmistuneessa D-osassa on pulpettikatto ensimmäisten osien tapaan. Koillisjulkisivu

erottuu aiemmista rakennusvaiheista riveihin tasaisesti aseteltuine erillisine ikkunoineen. Lounaisjulkisivulla on samanlaisten ikkunoiden lisäksi parvekkeet. Julkisivujen horisontaalisuus yhdistää koko rakennusryhmää.

Pienempiä laajennuksia on tehty vuosikymmenten saatossa useita. Niiden selvittäminen vaatii kohdekäyntiä ja arkistotutkimusta. Esiselvityksen puitteissa tarkastellaan ainoastaan rakennusten ulkohahmoa. Vantaan rakennusperintötietokannassa toimintakeskuksen sisätiloista todetaan, että niissä on käytetty laadukkaita materiaaleja ja portaikot ja kirjaston hyllyt on tehty puusepän työnä.

Rakennusten käyttötarkoitusta on muutettu vuosien saatossa tarpeen mukaan. Esimerkiksi painotoiminnan siirryttyä Saksaan entiset kirjapainotilat on muutettu toimistoiksi. Nykyään haarakonttorista löytyy myös äänitys- ja videostudiot, jotta uusia tekniikoita voidaan käyttää julistamistyössä hyväksi.



4.3 Valtakunnansali

Valtakunnansali valmistui Puutarhatien toiselle puolelle vuonna 1985. Pinta-alaltaan rakennus on 853 m² ja tilaa siellä on 300 kokoukseen osallistujalle. Julkisivujen punatiili liittyy sen haarakonttoriin, mutta muodoltaan valtakunnansali erottuu sitä vastapäätä olevasta toimintakeskuksen suorakulmaisesta koillisnurkasta. Rakennuksen länsi- ja itäpuolen pyöristetty muoto, räystäään pyöristetty alareuna ja Puutarhatien puoleisen sivun ulkonevat ikkunasyvennykset ovat 1980-luvun arkkitehtuurille tyypillisiä muotokokeiluja.

5. YHTEENVETO

Jehovan todistajien haarakonttori ja valtakunnansali piha-alueineen muodostavat Puutarhatien molemmille puolille vuosikymmenten saatossa rakentuneen kokonaisuuden. Sen rakennushistoriallinen arvo perustuu ennen kaikkea toisiinsa luontevasti liittyvien eri vuosikymmeninä rakennettujen osien kokonaisuuteen, jota yhdistää punatiilen käyttö ja julkisivujen horisontaalisuus.

Kaupunkikuvallisesti merkittävin osa toimintakeskusta on sen Meiramitien ja Puutarhatien risteykseen sijoittuva E-osa, kuten Vantaan kaupunginmuseon rakennusperintötietokannassa todetaan. Historiallista arvoa haarakonttorille tuo siellä vuosikymmeniä jatkunut kirjapainotoiminta, joka päättyi vuonna 2013.

Kohteiden rakennushistoriallisesti arvokkaiden piirteiden tarkempi määrittely vaatisi rakennushistoriallisen selvityksen tekoa. Myös piha-alueiden inventointi olisi hyvä tehdä samalla, sillä ne ovat olennainen osa kokonaisuutta.



Vuonna 1985 valmistunut valtakunnansali (Antti Yrjönen, Vantaan kaupunginmuseo 2017).



1980-luvun puolivälissä valmistunut kirjapainorakennus Puutarhatien ja Meiramitien risteyksestä (Google Street View 2011/2021).

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Arkistot

Jehovan todistajat

Vantaan kaupunginmuseo
Rakennusperintötietokanta

Sähköpostitiedonannot

Viestit Vantaan kaupunginmuseon rakennustutkijalta
Susanna Paavolalta 2.3. ja 4.3.2021.

Sähköiset lähteet

Viitattu 5.3.2021

Googlen karttapalvelut. <https://www.google.com/maps>.

Heiskanen, Jari & Uimonen, Laura (2020). *Lammin 1960-luvun hallinto- ja koulukeskus. Kunnantalo, asuntola ja Pasaapelin koulu*. Yleispiirteinen rakennushistoriaselvitys. Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto. Hämeenlinnan kaupunki. https://www.hameenlinna.fi/wp-content/uploads/2020/11/Lammi_Kunnantalo-asuinrakennus-ja-Pasaapeli-kulttuuriymp.-2020.pdf.

Helsingin kaupungin Päätökset-verkkosivut. Poikkeamishakemus (Vartiokylä, Keltanotie 2). <https://dev.hel.fi/paatokset/asia/hel-2015-003052/kslk-2015-14/>.

Hulkkonen, Katriina (2017). Jehovan todistajat – vakauksen vapauden puolustajat. Teoksessa *Monien uskontojen ja katsomusten Suomi*. Toim. Ruth Illman, Kimmo Ketola, Riitta Latvio & Jussi Sohlberg. Kirkon tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 48, 148–158. <https://evl.fi/documents/1327140/45386794/Ktk+-+Monien+uskontojen+ja+katsomusten+Suomi/c8c8d8be-e49b-5998-3539-6b2a29a4903d>.

Jehovan todistajain vuosikirja 1990. <https://wol.jw.org/fi/wol/d/r16/lp-fi/301990014>.

Järvenpään kulttuuriympäristön hoitosuunnitelma 2017. Kohdekortit. Kartanon yläkoulu, 147. <https://www.jarvenpaa.fi/files/d779938e80c6005e821b-109be6a0c77e07929845/jarvenpaan-kulttuuriympariston-hoitosuunnitelma-2017-kohdekortit.pdf>.

Kangasluoma, Emilia (2021). Vantaalaiselta omakoti-alueelta katosi Jehovan todistajien sali – Uusi rakennetaan tilalle pikatahdilla, kun koronavirüs on ohi. *HS Vantaa* 4.2.2021. <https://www.hs.fi/kaupunki/vantaa/art-2000007781956.html>.

Kartta Vantaa. Vantaan internet-paikkatietopalvelu. <https://kartta.vantaa.fi>.

Muukka, Laura & Mäkynen, Anne (2005). *Kulttuuri-maisemaselvitys*. C7:2005; Kaupsu 4/2005. Vantaan kaupungin kaupunkisuunnittelu. https://www.vantaa.fi/instancedata/prime_product_julkaisu/vantaa/embeds/vantaawwwstructure/118791_kaupsu_Kulttuurimaisemaselvitys.pdf.

Pasanen, Anni (2017). Vantaan Koivuhaassa on Jehovan todistajien päämaja, jossa valikoitu joukko odottaa pääsyä paratiisiin – lapset on kielletty ja raamatuntulkinta ainoaa oikeaa. *HS* 24.3.2017. <https://www.hs.fi/sunnuntai/art-2000005139969.html>.

Ruokatieto Yhdistys ry 6.2.2001. Vihervuosi-mitalit laadukkaasta talviympäristöstä. <https://www.ruokatieto.fi/uutiset/vihervuosi-mitalit-laadukkaasta-talviymparistosta>.

Suhonen, V.-P. (2005). *Vantaan keskiaikaisten kylä-tonttien inventointi vuonna 2005*. Museovirasto/RHO. https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/mjhanke/read/asp/hae_liite.aspx?id=104505&tyyppi=pdf&kansio_id=92.

Talon tarinat – Rakennushistorian selvitysoapas (2010). Toim. Marja Sahlberg. Museoviraston rakennushistorian osaston ohjeita ja oppaita 4. Museovirasto, rakennushistorian osasto.

Tilastokeskuksen PxWeb-tietokannat. Uskonolliseen yhdyskuntaan kuulumisen iän ja sukupuolen mukaan, 1990–2019. https://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin__vrm__vaerak/statfin_vaerak_pxt_11rx.px/.

Vantaa alueittain 2015. Vantaan kaupunki, tietopalvelu- ja yksikkö. Vantaan kaupunki. Tietopalvelu B11:2016. https://www.vantaa.fi/instancedata/prime_product_julkaisu/vantaa/embeds/vantaawwwstructure/124282_Vantaa_alueittain_2015.pdf.

Vantaan kaupunginmuseo. Finna-palvelussa julkaistut kuvat. <https://finna.fi>.

Viherympäristöliitto. Vihervuoden mitalistit 1985–2016. http://www.vihervuosi.fi/files/upload_pdf/24774/vihervuosi%2Dmitalistit%2D1985%2D1995%-2D2000%2D2008%2D2016.pdf.

Yle 27.8.2010. Lukematon määrä Vartiotorneja syntyy Vantaalla. <https://yle.fi/uutiset/3-5621420>.

Painetut lähteet ja kirjallisuus

Diplomi-insinöörit ja arkkitehdit 1965. Suomen teknillinen seura, Helsinki.

Eskola, Amanda (2002). *Vantaan moderni rakennuskulttuuri 1930–1979*. Inventointiraportti. Vantaan kaupunki, C15:2002; Vantaan kaupunginmuseon julkaisuja nro 12, KSY 9/2002. Vantaan kaupunginmuseo & Vantaan kaupunkisuunnitteluyksikkö.

HS 7.6.1962. Uusi toimitalo Jehovan Todistajille.

Standertskjöld, Elina (2011). *Arkkitehtuurimme vuosikymmenet 1960–1980*. Rakennustieto Oy, Helsinki.